

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ОМБУДСМАНА В УКРАЇНІ

УДК 342.723(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.07>

НАТАЛІЯ ПУЗИРНА

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та приватного права

Національного університету «Чернігівська політехніка», Україна

ORCID: 0000-0002-7297-0829

Анотація. У статті розглянуто процес становлення та розвитку інституту омбудсмана в Україні. Зазначено, що в Україні інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на офіційному рівні було офіційно закріплено відразу після прийняття Конституції 1996 р. та визнання на законодавчому рівні положення про людину як найвищу соціальну цінність, що окреслило загальний вектор спрямування подальшого розвитку держави. Проаналізовано започаткування функціонування інституту омбудсмана в Україні, що датується 1997 роком, і пов'язується з прийняттям Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини». Відзначено, що впровадження інституту омбудсмана мало причинно-наслідковий зв'язок, який сформувався внаслідок творення вітчизняної нормативної бази, що, зі свого боку, свідчить про вибір Україною шляху європеїзації. Охарактеризовано діяльність Уповноважених Верховної Ради з прав людини за часів незалежності. Звертається увага на особливості діяльності омбудсмана в період воєнного стану. Обґрунтовано потребу в подальшому реформуванні інституції омбудсмана, а саме в розширенні регіональної діяльності та відкритті осередків громадських ініціатив із залученням публічних обговорень. У статті зроблено висновок про те, що історичний розвиток інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Україні безпосередньо пов'язаний із геополітичними та внутрішніми змінами. Україна після набуття незалежності вибрала європейський вектор розвитку. Отже, після прийняття Основного закону в 1996 році відразу було представлено норматив, який чітко визначив повноваження й організацію діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Наголошено, що в умовах воєнного стану питання захисту прав людини і громадянина посідає особливо важливе місце, оскільки руйнівні наслідки від дій агресора провокують не лише порушення прав, але й тотальне знищення українців як нації. Тому звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є однією з можливих форм позасудового захисту порушених прав. Звернено також увагу на те, що для нашої держави важливо самостійно визначити подальші етапи розвитку інституту, не відходячи від першочергової мети, шляхом реформування, впровадження європейського досвіду та досягнення високих показників результативності.

Ключові слова: інститут омбудсмана, Уповноважений Верховної ради України з прав людини, захист, права людини, воєнний стан.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE OMBUDSMAN INSTITUTE IN UKRAINE

UDC 342.723(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-14.07>

NATALIIA PUZYRNA

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Public and Private Law

Chernihiv Polytechnic National University, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7297-0829

Abstract. The article examines the process of formation and development of the Ombudsman institution in Ukraine. It is noted that in Ukraine, the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights was officially established immediately after the adoption of the 1996 Constitution and the recognition at the legislative level of the provision on the human being as the highest social value, thereby outlining the general vector of direction for

the further development of the state. The beginning of the functioning of the Ombudsman institution in Ukraine, which dates back to 1997 and is associated with the adoption of the Law of Ukraine “On the Commissioner of the Verkhovna Rada for Human Rights”, is analyzed. It is noted that the introduction of the Ombudsman institution had a cause-and-effect relationship, which was formed as a result of the creation of the domestic regulatory framework, which in turn indicates that Ukraine has chosen the path of Europeanization. The activities of the Verkhovna Rada Commissioners for Human Rights during the period of independence are characterized. Attention is drawn to the peculiarities of the Ombudsman’s activities during martial law. The need for further reform of the Ombudsman institution is expressed, namely, spreading of regional activities and the opening of centers of public initiatives involving public discussions. The article concludes that the historical development of the institution of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights in Ukraine is directly related to geopolitical and internal changes. After gaining independence, Ukraine chose a European vector of development. Accordingly, after the adoption of the Fundamental Law in 1996, a regulation was immediately introduced that clearly defined the powers and organization of the activities of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights. It is emphasized that in conditions of martial law, the issue of protecting human and civil rights has a particularly important place, since the destructive consequences of the aggressor’s actions provoke not only violations of rights, but also the total destruction of Ukrainians as a nation. Therefore, an appeal to the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine is one of the possible forms of extrajudicial protection of violated rights. Attention is also drawn to the fact that it is necessary for our state to independently form the next stages of the institute’s development without departing from the primary goal by reforming, implementation of European experience, and achievement of high performance indicators.

Key words: Ombudsman institution, Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine, protection, human rights, martial law.

Постановка проблеми. Разом із розвитком демократичного режиму у світі значно збільшується значення інституту омбудсмана. Ефективне функціонування та діяльність омбудсмана є основоположною частиною системи захисту прав і свобод особи, що створює сприятливі умови для забезпечення принципів рівності та справедливості у суспільстві. Як політико-правовий інститут омбудсман виступає у ролі необхідної моделі розвитку та зміцнення демократичних засад державного управління. Саме на нього покладено створення зв’язку між людиною та органами державної і судової влади, а також захист прав і свобод громадянина від зазіхань та порушень з боку влади та, крім того, відновлення порушених прав у встановленому законом порядку.

Статтею 3 Конституції України визнано людину, її життя, здоров’я, честь, гідність, недоторканність, а також безпеку як найвищу соціальну цінність [1]. Згадане положення є одним із тих, які присвячені людині, що пояснює спеціально закладену в основному нормативному акті філософію людиноцентризму, яка задає тон подальшим конституційним приписам. Неможливо заперечити, що саме ця норма є визначальною у формуванні загальних засад державної політики та виступає базисом для становлення основних підвалин суспільного й державного ладу. Тому гуманістичне спрямування розвитку суспільного та політичного життя в нашій державі є фундаментом, на якому базується вітчизняна нормативна база.

Цинічні удари РФ по об’єктах цивільної інфраструктури та житлового фонду, наслідки окупації територій нашої держави та знущання з місцевого населення є невичерпним переліком злочинів, які транслює агресор понад десять років. Порушення основоположного припису Конституції України стає звичним явищем в Україні з початком подій кінця 2013 р. – початку 2014 р., тому існування інституту омбудсмана є не вимогою, а необхідністю – опорою для суспільства.

Однак варто зауважити, що демократичні принципи державного управління характеризують належність країни до західної периферії, зосередженої на усвідомленні людини як центрального суб’єкта буття, наділеного невід’ємними природними правами, у разі порушення яких передбачені відповідні захисні заходи.

Позасудовий захист є різновидом захисту прав людини і громадянина. Ключовою ланкою для формування правозахисного механізму є омбудсман із захисту прав людини, який розглядається як уособлення міжнародної довіри для держави, превентивного інструменту запобігання правопорушень, осередку розвитку та диверсифікації правової культури, функції контролю за діяльністю органів державної влади та, звісно, правозахисника, основною метою якого є забезпечення непорушності нормативно гарантованих прав для людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження діяльності інституту омбудсмана в Україні здійснили В. Б. Барчук, О. В. Бурлак, К. О. Закоморна, Н. І. Карпачова, О. О. Майданник, О. В. Марцеляк, Ю. П. Павленко, С. Г. Приходько, Н. Ю. Хаманьова, Ю. С. Шемшученко та ін. Водночас варто констатувати, що дослідження вказаної проблематики з урахуванням тих викликів, які на сьогодні стоять перед Україною, поки не проводилося. Це свідчить про недостатню увагу до означеної проблематики вчених-правознавців, що й зумовлює актуальність вибраної теми дослідження.

Метою дослідження є аналіз процесу становлення та розвитку інституту омбудсмана в Україні, його тенденцій і закономірностей.

Виклад основного матеріалу. Розпад Радянського Союзу прибрав залізну завісу між цивілізованим демократичним світом і країнами соціалістичного табору, що десятиліттями перебували під коврою тотальної пропаганди, продиктованої рупором радянської диктатури. З новими віяннями західно-європейських демократичних цінностей до вчорашніх поневолених держав безупинно надходили такі базові поняття, як верховенство права, свобода слова, вільні вибори, плюралізм думок і незалежність медіа. Саме 90-ті роки XX століття ознаменувалися нестримним інтересом до впровадження європейських принципів захисту прав людини та дали право на існування інституту омбудсмана.

Спрямовання таких країн, як Грузія (Сакартвелло), Молдова й Україна, залишалося невизначеним: коливання між російським впливом та європейськими цінностями продовжувалося до переломних моментів в історіях згаданих держав. Для Сакартвелло це була окупація Абхазії, для Молдови – Придністров'я, а для України чітку крапку поставила Революція гідності, а також анексія півострова Крим та частини Донецької та Луганської областей.

Проголошуючи на конституційному рівні захист прав та свобод людини і громадянина, Україна зобов'язалася створити та визначити функції спеціальних уповноважених суб'єктів, метою діяльності яких є охорона та захист прав і свобод особи. Відповідно до Конституції України одним із таких суб'єктів став інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (далі – Уповноважений) [2, с. 20].

Започаткування функціонування інституту омбудсмана в Україні датується 1997 роком разом із прийняттям відповідного нормативно-правового акта – Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» (далі – Закон) [3].

Для України Уповноважений є національною інституцією з прав людини зі статусом «А». У 2009 році вона вперше отримала акредитацію GANHRI. Цю інституцію створено відповідно до Конституції України. Повноваження та функції Уповноваженого визначено у вказаному Законі. Інші положення щодо роботи омбудсмана викладено в Цивільному процесуальному кодексі, Кодексі України про адміністративні правопорушення, Кодексі адміністративного судочинства України та інших нормативно-правових актах [4, с. 25].

Варто зауважити, що Конституцією України, прийнятою у 1996 році, було надано кожному громадянину право на звернення за захистом власних прав до позасудового органу, ключовим завданням якого виступає захист прав і свобод, гарантованих нормативом, що має найвищу юридичну силу [2, с. 20].

Отже, впровадження інституту омбудсмана мало причинно-наслідковий зв'язок, який сформувався внаслідок творення вітчизняної нормативної бази, що, зі свого боку, говорить про вибір Україною шляху європеїзації.

Заснування в Україні з прийняттям Конституції України інституту Уповноваженого свідчить про визнання суспільством і державою нагальної потреби у створенні та функціонуванні неформального, незалежного, деполітизованого органу, покликаного захищати права [5, с. 12].

Першим Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини було обрано Ніну Карпачову в 1998 році, яка обіймала посаду три строки поспіль. У відкритих джерелах оцінка діяльності правозахисниці доволі двозначна у зв'язку з певним чином вираженою політичною неупередженістю. Знаковим залишається той факт, що її діяльність активно пов'язана з Партією регіонів, яка відкрито лобювала її третє призначення, однак у кар'єрі Ніни Карпачової мала й місце похвала, зокрема, йдеться про позитивну оцінку її діяльності від одного з тогочасних Президентів Міжнародного інституту омбудсмана Мартена Остінга [6].

Наступним омбудсманом із захисту прав людини стала Валерія Лутковська, призначена на посаду у 2012 році. І, знову ж, відгуки про її діяльність були неоднозначними. На каденцію цієї Уповноваженої

Верховної Ради України з прав людини припало дві скандальні судові справи щодо колишнього міністра внутрішніх справ України Юрія Луценка та колишньої прем'єрки Юлії Тимошенко. Валерія Лутковська активно висловлювала позицію про неможливість будь-якого політичного тиску в кримінальних справах, порушених проти Юрія Луценка, а також заявила про відсутність підстав для захисту експрем'єрки Юлії Тимошенко. Власне, згадані скандали зіпсували репутацію омбудсмана, однак правозахисники високо відзначали її діяльність у поверненні дітей-сиріт, які перебували на непідконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей. Тож з початком російської агресії у 2014 році у пресі активно обговорювалася тема щодо відставки Валерії Лутковської, що супроводжувалося підтримкою партії «Всеукраїнське об'єднання “Батьківщина”», однак через нестабільну політичну ситуацію питання заміни відклалося [7].

У 2018 році на посаду омбудсмана була призначена Людмила Денісова, діяльність якої відзначалася корупційними скандалами. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році репутацію ексомбудсманки було нівельовано через телефонну гарячу лінію уповноваженої з надання психологічної допомоги для жертв насильства за підтримки міжнародної організації UNICEF.

Стаття 4 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» визначає неможливість припинення або обмеження повноважень омбудсмана в разі введення воєнного стану в Україні [3]. Тому висловлення недовіри з боку більш ніж чверті депутатів Верховної Ради України та подальше звільнення Людмили Денісової на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» [8] викликало значний дисонанс у суспільстві. Сама ексомбудсманка заявила про незаконність такого звільнення, тоді як одні правозахисники звертають увагу на його очевидну неконституційність, а інші, навпаки, стверджують про відповідність цього рішення букві закону, посиляючись на те, що йдеться лише про звичайну колізію [9; 10].

З 2022 року постановою Верховної Ради України «Про призначення Лубінця Д. В. на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» було призначено нового омбудсмана [11].

З відкритих джерел можна дізнатися, що за час перебування нового Уповноваженого на посаді значно зросла кількість звернень, з яких найпоширенішу категорію заявників становлять родичі військовослужбовців, зниклих безвісти та військовополонених. Сам Дмитро Лубінець неодноразово стверджував про масові порушення прав людини з боку працівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Також на офіційному сайті омбудсмана України йдеться про вдосконалення роботи «гарячої лінії», що, зі свого боку, є перевагою перед діяльністю попередників [12; 13, с. 85–86]. Варто додати, що прослідковується реформування інституції омбудсмана, а саме розширення регіональної діяльності та відкриття осередків громадських ініціатив із залученням публічних обговорень.

Враховуючи наявну інформацію, можна зробити висновок, що якісне оцінювання результатів діяльності нового Уповноваженого Верховної Ради з прав людини можна буде зробити після закінчення його каденції.

Отже, попри 25-річну історію, події останніх років призвели до суттєвих змін у діяльності інституції як усередині, так і за її межами. Українську інституцію омбудсмана можна вважати такою, що переживає нові та складні трансформаційні процеси, зокрема децентралізацію діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Йдеться, зокрема, про призначення представників у кожній області, збільшення кількості регіональних офісів, залучення додаткового персоналу та зміни в організаційній структурі [4, с. 26].

Висновки. Історичний розвиток інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Україні безпосередньо пов'язаний із геополітичними та внутрішніми змінами. Україна після набуття незалежності вибрала європейський вектор розвитку. Отже, після прийняття Основного закону в 1996 році відразу було представлено норматив, який чітко визначив повноваження й організацію діяльності Уповноваженого.

Однак вибір державою шляху європейських цінностей не означав повноцінного провадження західних принципів із захисту прав людини. Залежно від політичних сил, що зосереджували у своїх руках владу, змінювалася риторика обраних омбудсманів, яка іноді зводилася до абсурдності, що говорить про відсутність незалежного бачення щодо вдосконалення механізмів захисту прав громадян. У цьому сенсі доречним є створення відповідних критеріїв, які допоможуть більш об'єктивно

оцінювати кандидатів, і, звісно, залучення представників міжнародної спільноти як спостерігачів за процесом обрання омбудсмена.

В Україні інститут омбудсмена на офіційному рівні було закріплено відразу після прийняття Конституції 1996 р. та визнання на законодавчому рівні положення про людину як найвищу соціальну цінність, що окреслило загальний вектор спрямування подальшого розвитку держави.

В умовах воєнного стану питання захисту прав людини і громадянина має особливо важливе значення, оскільки руйнівні наслідки від дій агресора провокують не лише порушення прав, але й тотальне знищення українців як нації. Тому звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є однією з можливих форм позасудового захисту порушених прав. Призначення у 2022 році Дмитра Лубінця позначилося на реформуванні галузі, зокрема на визначенні основних напрямів роботи та розширенні регіональної мережі Уповноваженого.

Таким чином, для нашої держави важливо самостійно визначити подальші етапи розвитку інституту, не відходячи від його першочергової мети, шляхом реформування, впровадження європейського досвіду та досягнення високих показників результативності.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 28.07.2025).
2. Пирога І., Кадебська Е. Інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини в системі гарантій конституційних прав і свобод. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. Вип. 1 (64). С. 19–25.
3. Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 28.07.2025).
4. Звіт за результатами оцінки спроможності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *ENNHRI. UBKPL. ПРООН*. 2023. 184 с.
5. Майданник О. О. Інститут омбудсмена у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. № 7 (118). С. 12–16.
6. Перший український Омбудсман – Ніна Іванівна Карпачова. URL: <https://first-ombudsman.org.ua/ua/first-ukrainian-ombudsman.html> (дата звернення 28.07.2025).
7. Матола В. Валерія Лутковська: звільнити не можна, залишити. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/news/2017/05/25/367185_valeriya_lutkovska_zvilniti.html (дата звернення 28.07.2025).
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (дата звернення 28.07.2025).
9. Вернигор П. «Ми маємо можливість висловлювати недовіру, тому що зараз війна». Розбираємося, чому звільнили омбудсменку Людмилу Денісову і що буде з інститутом захисту прав людини. *Заборона*. URL: <https://zaborona.com/chomu-zvilnyly-ombudsmenku-lyudmylu-denisovu-i-shho-bude-z-institutom-zahystu-prav-lyudyny> (дата звернення 28.07.2025).
10. «Життя у кредит»: чому ексомбудсманку Денісову звинувачують у легалізації 1 млн доларів. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/exclusive/zhittya-u-kredit-chomu-eksombudsmenku-denisovu-zvinuvachuyut-u-legalizaciyi-1-mln-dolariv-2675814.html> (дата звернення 28.07.2025).
11. Про призначення Лубінця Д. В. на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : постанова Верховної Ради України від 01.07.2022 № 2353-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2353-IX#Text> (дата звернення 28.07.2025).
12. Гулійчук Д. Лубінець: порушення прав людини з боку ТЦК набули масового характеру. *TCH.ua*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/lubinec-porushennya-prav-lyudini-z-boku-tck-nabuli-masovogo-harakteru-2796438.html> (дата звернення 28.07.2025).
13. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/18.06.2025%20Щорічна_доповідь_Уповноваженого_у_2024_році-%20виправлена.pdf (дата звернення 28.07.2025).

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy (28.06.1996). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Pyroha, I., & Kadebska, E. (2023). Instytut Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady z prav liudyny v systemi harantii konstytutsiinykh prav i svobod. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky*, 1 (64), 19–25.

3. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady z prav liudyny, Zakon Ukrainy № 776/97-VR (23.12.1997). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. ENNHRI. UVKPL. PROON (2023). Zvit za rezultatamy otsinky spromozhnosti Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny, 184.
5. Maidannyk, O.O. (2010). Instytut ombudsmana u mekhanizmi zabezpechennia prav liudyny v Ukraini. *Advokat*, 7 (118), 12–16.
6. Pershyi ukraïnskyi Ombudsman – Nina Ivanivna Karpachova (n.d.). Retrieved from: <https://first-ombudsman.org.ua/ua/first-ukrainian-ombudsman.html>.
7. Matola, V. (2017, May 25). Valeriia Lutkovska: zvilnyty ne mozhna, zalyshyty. *LB.ua*. Retrieved from: https://lb.ua/news/2017/05/25/367185_valeriya_lutkovska_zvilniti.html.
8. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia u period dii voiennoho stanu, Zakon Ukrainy № 2259-IX (12.05.2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>.
9. Vernyhor, P. (June 2, 2022). “My maiemo mozhlyvist vyslovliuvaty nedoviru, tomu shcho zaraz viina”. Rozbyraemosia, chomu zvilnyly ombudsmenku Liudmylu Denisovu i shcho bude z instytutom zakhystu prav liudyny. *Zaborona*. Retrieved from: <https://zaborona.com/chomu-zvilnyly-ombudsmenku-lyudmylu-denisovu-i-shho-bude-z-instytutom-zahystu-prav-lyudyny>.
10. *TSN.ua* (08.10.24). “Zhyttia u kredyt”: chomu eksombudsmanku Denisovu zvyuvachuiut u lehalizatsii 1 mln dolariv. Retrieved from: <https://tsn.ua/exclusive/zhyttia-u-kredit-chomu-eksombudsmenku-denisovu-zvinuvachuyut-u-legalizatsiyi-1-mln-dolariv-2675814.html>.
11. Pro pryznachennia Lubintsia D.V. na posadu Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny, postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 2353-IX (01.07.2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2353-IX#Text>.
12. Huliichuk, D. (26.03.25). Lubinets: porushennia prav liudyny z boku TTsK nabuly masovoho kharakteru. *TSN.ua*. Retrieved from: <https://tsn.ua/ukrayina/lubinec-porushennya-prav-lyudini-z-boku-tck-nabuli-masovogo-harakteru-2796438.html>.
13. Shchorichna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny pro stan doderzhannia ta zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini u 2024 rotsi (2024). Retrieved from: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/18.06.2025%20Щорічна_доповідь_Уповноваженого_у_2024_році-%20виправлена.pdf.

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 28.11.2025